

Розвиток сільських територій

<https://doi.org/10.36818/1562-0905-2023-2-9>

УДК 332.13

JEL Q10, E20, R11

А. Я. Ковач

Інституціональні засади посилення впливу агропромислового сектору на розвиток сільських територій України

Досліджено роль агропромислового сектору як основи розвитку економіки сільських територій. Завдання розроблення та впровадження суттєвих інституціональних змін функціонування агропромислового виробництва та розвитку сільських територій надзвичайно активізувалось під час воєнних дій на території нашої держави та буде одним з пріоритетів повоєнної відбудови. Виникла потреба в змінах нормативно-правового поля, використанні інструментів підтримки як на державному, так і на регіональному рівнях, формуванні інститутів, що сприяють розвитку агропромислового комплексу України як основної складової національної економіки, що забезпечує належний рівень продовольчої безпеки регіонів і держави загалом, а також формує її вагомий експортний потенціал. Визначено основні шляхи удосконалення інституціональної сфери розвитку сільських територіальних громад з агропромисловими підприємствами. Зазначено, що у великій кількості регіонів з агропромисловою спеціалізацією, які були під окупацією, відновлення їхніх екологічних, економічних і соціальних можливостей потрібно буде розпочати заново, спрямувати на створення на сільських територіях агропромислових формувань нового типу, що передбачатимуть нові цінності та мотивації. Запропоновано механізм розвитку агропромислового сектору як основного компонента економіки сільських територій, реалізація якого ґрунтується на інтеграційному, інноваційному та інвестиційному чинниках.

Ключові слова: сільські території, агропромисловий сектор, інституціональні засади, регіональний розвиток, децентралізація, розвиток сільських територій.

Постановка проблеми. Важливою рушійною силою для розвитку сільських територій є агропромисловий сектор. Україна має потужний аграрний потенціал, систему виробництва продовольчих і непродовольчих товарів, систему переробки сільськогосподарської сировини, а також злагоджену логістичну мережу, що сприяє виробництву значних обсягів аграрної продукції як для внутрішнього ринку, так і зовнішніх споживачів. Агропромисловий комплекс – це складна соціально-економічна система, від ефективності функціонування якої залежить розвиток сільських територій, продовольча безпека країни, створення умов для відтворення ресурсного потенціалу, розвиток соціально-демографічних процесів і стан екологізації економіки. Через активне впровадження інноваційних технологій у агропромислове виробництво відбулося збільшення обсягів вітчизняної продукції на зовнішніх ринках, зросла роль України у світовій агропродовольчій системі, де наша держава в окремих позиціях зайняла провідні місця. Чітким підтвердженням цього став дефіцит продовольчих товарів у багатьох країнах світу внаслідок обмеження вивозу зерна через збройну агресію проти України.

Аналіз останніх досліджень. Шляхам розвитку сільських територій та аграрного сектору присвячені роботи таких авторів, як М. О. Соколов та О. П. Славкова [1], Ю. М. Гадзало та Ю. Я. Лузан [2], В. М. Геєць, О. М. Бородіна та І. В. Прокопа [3], О. Л. Савчук [4], Л. М. Газуда, В. Й. Ерфан і С. М. Газуда [5] та ін. Проблематика розвитку сільських територій в системі євроінтеграційних пріоритетів України була предметом досліджень науковців Інституту регіональних досліджень НАН України [6]. Вітчизняні науковці досліджували сутнісні характеристики українських аграрних реформ, вплив окремих агроформувань на розвиток сільських територій і процес ведення

© А. Я. Ковач, 2023.

спільної аграрної політики європейських країн. Та реалії сьогодення, наслідки воєнних дій на наших землях свідчать про необхідність виокремлення нових підходів до вивчення агропромислової складової розвитку сільських територій.

Метою статті є обґрунтування інституціональних засад посилення впливу агропромислового сектору на розвиток сільських територій України.

Основні результати дослідження. Агропромислове виробництво сформувало основу для ефективного функціонування всього господарського комплексу країни, забезпечуючи не тільки продовольчу безпеку, а й енергетичну, економічну та екологічну. Безперечно, важливий внесок цього комплексу і в соціальну безпеку країни. Для розвитку сільських територіальних громад його діяльність є структуроформувальною, забезпечує робочі місця для населення, надає можливість реалізувати їхні підприємницькі здібності, покращити добробут людей і сприяє їхній самореалізації.

Зважаючи на теорію агропромислового комплексу України як пріоритету, децентралізація має забезпечити модернізацію продуктивних сил сільських територіальних громад через формування ефективної виробничої інфраструктури на аграрному ринку та розширення доступу до каналів збуту сільськогосподарської сировини.

Сьогодні розвиток сільських територій розглядається як одна із складових регіональної політики, а не окрема політика. У багатьох європейських країнах розвиток сільських територій став елементом державних стратегій регіонального розвитку, стратегій розвитку окремих регіонів, що призвело до поширення політики розвитку міст як центрів економічного розвитку країни на сільські території [7, с. 99-101].

Участь України в міжнародних організаціях, необхідність імплементації угоди про європейську асоціацію та інші обставини вимагають в аграрній сфері дотримання принципів і критеріїв сталого розвитку, розширення інтеграційних процесів, що залишається важливим завданням органів державної влади та місцевого самоврядування, науковців, які досліджують означене питання, та безпосередньо учасників аграрного ринку [2, с. 8-9].

Також слід зазначити, що, як вважають міжнародні експерти, процес розвитку сільського господарства вимагає формування так званої інклюзивної держави нових українських сіл через підтримку конкурентоспроможності товаровиробників. Продовольчі ринки та мобілізація продовольчих активів для продуктивної діяльності сільського населення, надходження інвестицій у сільські приватні ферми сприяють зайнятості населення. Фермери перетворюються на виробників якісних продуктів харчування, сприяють розвитку туризму та охорони навколишнього середовища, що справляє значний вплив на національну економіку країни [3, с. 16-17].

Через військову агресію росії проти України аграрний сектор працює вкрай в складних умовах. Парламент у березні 2022 р. скасував обмеження щодо розміру державних гарантій на портфельній основі та розширив державну програму пільгового кредитування задля підтримки посівної кампанії в Україні. Аграрії можуть отримувати від держави доступні кредити під 0% річних на період воєнного стану та 5% річних у післявоєнний час. Ця програма реалізується Фондом розвитку підприємництва шляхом співпраці та спрямування коштів через комерційні банки [4].

Для більш повного використання потенціалу господарства сільських територій належить створити більш сприятливі умови для рівноправного функціонування різних організаційно-правових форм господарювання в аграрному секторі, формування конкурентоспроможних виробничих структур на внутрішньому та зовнішніх ринках, гармонізації інтересів власника, найманих працівників і сільських громад і забезпечення прибутковості сільськогосподарських підприємств на рівні норми, потрібної для забезпечення розширеного відтворення виробництва [5, с. 192].

Незважаючи на всі широкі можливості агропромислового комплексу України в забезпеченні соціально-економічних умов у довоєнний період, у його розвитку накопичилася низка складних інституціональних проблем, які гальмували прогресивні зміни, що реалізовувались в агропромисловій сфері та створювали бар'єри на шляху впровадження трансформаційних процесів. У свою чергу це призводило до зниження ефективності функціонування як аграрної сфери, так і економіки загалом. До таких інституціональних проблем відносять [6]:

- створення сприятливих умов для монополізації сфери аграрного виробництва;
- лобювання інтересів великих агрохолдингів, водночас обмежуючи можливості розвитку середнього та малого бізнесу на сільських територіях;
- високий рівень централізації повноважень, що ускладнює прийняття управлінських рішень стосовно регулювання значної частини діяльності;
- ігнорування можливостей сільських територіальних громад у забезпеченні розвитку агропромислових підприємств та їхніх потреб у досягненні власного розвитку;
- сформована поведінка населення сільських територій, що ґрунтується на низькому рівні його соціальної та економічної активності, зневірі у власних можливостях;
- модель «дешевої робочої сили», що в сучасних умовах знижує продуктивність діяльності агропромислового виробництва, гальмує розвиток сільських територіальних громад;
- застосування моделі протекціонізму для регулювання зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів агропродовольчої сфери.

Наявність таких інституціональних прогалин спричинила виникнення додаткових бар'єрів у процесі розвитку агропромислового виробництва на сільських територіях, наслідком чого може стати деформація відносин у цій сфері.

Для України актуальним є формування нової парадигми післявоєнного розвитку агропромислового виробництва, метою якої має бути підвищення ефективності використання наявного потенціалу аграрного сектору із залученням потенціалу сільських територіальних громад. Ця комбінація, ураховуючи досвід реалізації агропромислової політики європейськими країнами, а також набуття сільськими територіальними громадами значної кількості інструментів регулювання соціального та економічного розвитку їхніх територій унаслідок впровадження реформи децентралізації в Україні, є успішною.

Для вирішення цього завдання увага має бути сконцентована на удосконаленні інституціонального базису розвитку агропромислових підприємств і сільських територіальних громад. До основних шляхів удосконалення інституціональної сфери розвитку сільських територіальних громад з агропромисловими підприємствами відносять:

1. Забезпечення такого комплексного розвитку, який передбачатиме оптимальне використання природного, економічного, соціального потенціалів сільських територій для формування раціональної структури виробництва.

2. Державна підтримка в запровадженні новітніх форм територіальної організації агропромислового виробництва, ураховуючи інтереси сільських територіальних громад.

3. Забезпечення зростання можливостей для самореалізації, підвищення соціального захисту та рівня добробуту сільського населення, що позитивно вплине на трудову та споживчу поведінку.

4. Принципи відкритості та прозорості для доступності та розуміння інструментів і механізмів, які використовують суб'єкти сфери агропромислового виробництва, здійснюючи індивідуальну діяльність чи взаємодіючи між собою. Це призведе до підвищення рівня довіри між суб'єктами цього сектору економіки, до знаходження консенсусу в процесі їхньої взаємодії.

5. Підтримка партнерства шляхом забезпечення балансу інтересів і досягнення принципу взаємоузгодженої діяльності всіх суб'єктів агропромислового виробництва.

Щоб забезпечити підтримку аграрного сектору сільських територій, потрібно також створити сприятливі умови для підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняних суб'єктів ринку. Адже українським виробникам у майбутньому доведеться дедалі більше конкурувати з передовими іноземними фірмами, а не тільки між собою. Варто досягти максимального зближення законодавства з європейськими аналогами, удосконалення антимонопольного регулювання, вирішення питання розвитку сільських територій, екологічних проблем, з якими зараз зіштовхнулася країна, посилення захисту власності, стимулювання розвитку консалтингу та сервісної кооперації, запровадити більш дієві заходи захисту вітчизняного виробника та вдосконалену систему контролю якості продукції.

У реаліях сьогодення постає потреба в розробленні механізму управління розвитком сільських територій, який урахуватиме їхню агропромислову спеціалізацію та буде містити такі структурні компоненти, як інвестиційний (підтримка інвестиційного розвитку сільських територій з найбільш сприятливими умовами для агропромислового виробництва), інтеграційний (активізація стратегічної взаємодії агропромислових підприємств сільських територій та європейських країн у тих сферах, де вони мають комплементарний характер) та інноваційний (налагодження співпраці науково-дослідницьких структур України та країн Європи, які мають значний науково-технічний та технологічний потенціали).

Висновки. Для сільських територій регіонів України агропромисловий сектор є доміантним, від його стану залежить не тільки ефективність регіональної економіки, а і соціальний стан сільського населення.

На сучасному етапі розвитку України потреба в удосконаленні інституціональної сфери розвитку агропромислового комплексу сільських територій пов'язана з наслідками війни проти нашої держави. Воєнні дії охопили значні території, що мали агропромислову спеціалізацію, та призвели до значної втрати ресурсів:

- виробничих – через знищення значної кількості будівель, устаткування та машин підприємств, що використовуються в сільськогосподарській промисловості;
- природних – унаслідок мінування територій, ведення на них бойових дій і створення техногенних катастроф;
- людських – через загибель людей, виїзд значної частини продуктивного населення на віддалені від бойових дій території, а також за кордон.

Відновлення економічних, соціальних та екологічних можливостей великої кількості сільських територій з агропромисловою спеціалізацією потрібно буде починати заново. Однак таке відновлення належить розпочати зі створення агроформувань оновленого типу та побудови удосконаленого механізму взаємовідносин на сільських територіях.

Запропоновані напрями удосконаленої інституціональної сфери розвитку агропромислового сектору дають змогу розробити нову концепцію реформування розвитку цього сектору на сільських територіях України, а в подальшому – здійснювати планомірну трансформацію агропромислової сфери до європейського рівня.

Список використаних джерел

1. Соколов М. О., Славкова О. П. Аграрний бізнес та його вплив на сталий розвиток сільських територій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2016. № 7. Ч. 3. С. 99-101.
2. Гадзало Я. М., Лузан Ю. Я. Удосконалення державного управління розвитком аграрного сектору економіки та сільських територій України. *Економіка АПК*. 2020. № 11. С. 6-18. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202011006>
3. Геєць В. М., Бородіна О. М., Прокопа І. В. Інклюзивність як напрям і візія сільського розвитку в Україні. *Економіка України*. 2020. № 11(708). С. 3-21. DOI: <https://doi.org/10.15407/economy.ukr.2020.11.003>
4. Савчук О. Підтримка аграрного сектору під час війни. Що робить держава. *AgroPortal*: сайт. 05.05.2022. URL: <https://agroportal.ua/blogs/pidtrimka-agrarnogo-sektoru-pid-chas-viyni-shcho-robit-derzhava>

5. Газуда Л. М., Ерман В. Й., Газуда С. М. *Сільський розвиток регіону*: монографія. Ужгород: Видавництво ФОП Сабов А. М., 2015. 250 с.
6. *Розвиток сільських територій в системі євроінтеграційних пріоритетів України*: монографія / наук. ред. В. В. Борщевський. Львів: Ін-т регіональних досліджень НАН України, 2012. 216 с.

References

1. Sokolov, M. O., & Slavkova, O. P. (2016). Ahrarnyy biznes ta yoho vplyv na stalyy rozvytok sil's'kykh terytoriy [Agricultural business and its impact on sustainable rural development]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: International economic relations and world economy*, 7: 3, 99-101. [in Ukrainian].
2. Hadzalo, Ya. M., & Luzan, Yu. Ia. (2020). Udoskonalennya derzhavnoho upravlinnya rozvytkom ahrarnoho sektoru ekonomiky ta sil's'kykh terytoriy Ukrainy [Improvement of state management for development of the agricultural sector of the economy and rural territories of Ukraine]. *Ekonomika APK – Economy of APC*, 11, 6-18. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202011006> [in Ukrainian].
3. Heyets, V. M., Borodina, O. M., & Prokopa, I. V. (2020). Inklyuzivnist' yak napryam i viziya sil's'koho rozvytku v Ukraini [Inclusiveness as a direction and vision of rural development in Ukraine: conceptual basis]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 11(708), 3-21. DOI: <https://doi.org/10.15407/econo my ukr.2020.11.003> [in Ukrainian].
4. Savchuk, O. (2022, May 05). Pidtrymka ahrarnoho sektoru pid chas viyny. Shcho robyt' derzhava [Support of the agricultural sector during the war. What does the state do]. *AgroPortal*: Website. Retrieved from <https://agroportal.ua/blogs/pidtrimka-agrarnogo-sektoru-pid-chas-viyni-shcho-robit-derzhava> [in Ukrainian].
5. Hazuda, L. M., Erfan, V. Yo., & Hazuda, S. M. (2015). *Sil's'ky rozvytok rehionu [Rural development of the region]*. Uzhhorod. [in Ukrainian].
6. Borshchevskyy, V. V. (Ed.) (2012). *Rozvytok sil's'kykh terytoriy v systemi yevrointehratsiynykh priorytetiv Ukrainy [Development of rural areas in the system of European integration priorities of Ukraine]*. Lviv: Institute of Regional Research of NAS of Ukraine. [in Ukrainian].

Kovach A. Ya. Institutional bases for strengthening the influence of the agro-industrial sector on the development of rural areas of Ukraine.

The article identifies the role of agriculture as the foundation of economic development of rural areas. The development and implementation of significant institutional changes in the functioning of agro-industrial production and the development of the rural areas became extremely relevant during the military operations on the territory of our state and will be one of the main tasks of the country's post-war reconstruction. There is a need for changes in the regulatory and legal field, the use of support tools both at the state and regional levels, the formation of institutions contributing to the development of the agro-industrial complex of Ukraine as the main component of the national economy, which provides the appropriate level of food security of the regions and the state as a whole, and also forms its significant export potential. The main ways of improvement of the institutional sphere of development of rural territorial communities with agro-industrial enterprises are indicated. In many regions with agro-industrial specialization, which have been occupied, the restoration of their ecological, economic, and social capabilities should be redefined, and such restoration should be directed at the creation of a new type of agro-industrial formations in the rural areas, taking into account new values and motivations. For the rural territories of the regions of Ukraine, the agro-industrial sector is dominant. Its condition depends not only on the efficiency of the regional economy but also on the social condition of the rural population. To support the agricultural sector of rural areas, it is necessary to create favorable conditions for increasing the level of competitiveness of domestic market entities. It is necessary to achieve the maximum convergence of legislation with European counterparts, improve antimonopoly regulation, solve the issue of the development of rural areas and environmental problems that we are currently facing, strengthen the protection of property, stimulate the development of consulting and service cooperation, and introduce more effective measures to protect the domestic manufacturer and an improved system of product quality control. The article suggests a mechanism for the development of the agricultural sector as the basis of the economy of rural areas, the implementation of which is based on integration, innovation, and investment.

Keywords: rural areas, agriculture, institutional foundations, regional development, decentralization, development of rural areas.

Ковач Аліна Ярославівна – аспірантка кафедри економіки і підприємництва ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (e-mail: alina.kovach@uzhnu.edu.ua, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9862-7554>).

Kovach Alina Yaroslavivna – Postgraduate of the Department of economics and entrepreneurship of the Uzhhorod National University.

Надійшло 13.04.2023 р.